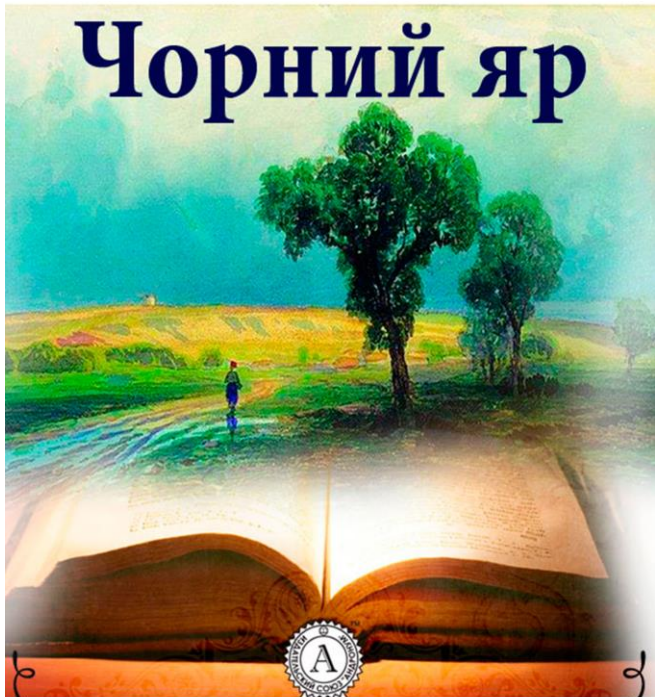

ОЛЕСЬ ГОНЧАР

Чорний яр

«Чорний яр» Олесь Гончара — соціальна новела, в якій автор торкається теми трагедії на Куренівці в Києві, яка сталася 13 березня 1961 року.

Світову славу письменнику принесли романи «Собор», «Прапорonosці», «Тронка», «Берег любові», «Людина і зброя», повісті «Бригантина», «Далекі вогнища», новели «Модри Камінь», «За мить щастя». Олесь Гончар — видатний український письменник, автор соціально-психологічних та філософських романів, повістей та новел.

Олесь Гончар

ЧОРНИЙ ЯР

Чорний Яр

Новела

Ще було темно, коли Гайдамаку розбудив телефонний дзвінок. Апарат завжди стояв біля постелі. І ось тепер озвався, покликав настійливо. Петро Дем'янович взяв трубку і, ввімкнувши лампу торшера, став слухати, кидаючи зрідка репліки туди, звідкіль телефонували.

Дружина Зося Дмитрівна теж прокинулась, її давно вже перестали дивувати ці нічні дзвінки. Що вдієш, така в нього посада. Якби й небо де-небудь проломилося, то, певне, покликали б на виручку товариша Гайдамаку: вживай заходів, латай... Навіть у новорічну ніч, коли інші з келихами шампанського в руках слухали дзвін курантів, Петра Дем'яновича просто із — за столу було піднято, бо десь порвало міський водогін, мусив, кинувши все, мчатись рятувати становище. Поїхав, і три доби його тоді не було, не знала дружина, що й думати...

Зосі Дмитрівні приємно, що її Петро

Дем'янович нарозхват, що його поважають підлеглі, товариші по службі. Деколи чує від них: «Дем'янович наш — це ж сила... Сьогодні він права рука в мера, а завтра...» — І палець багатозначно вгору. У такі хвилини Зосі Дмитрівні одразу поліпшується настрій.

А тепер цей нагальний дзвінок, певне, виникли знов якісь негаразди на тім Чорнім яру, на коронній споруді Петра Дем'яновича. З'явилися якісь небезпечні води. А найпотужніша помпа, виявляється, зайнята десь в іншому місці... Це ж треба!

Дружину охоплює тривога.

— Тільки без паніки, — когось отямлює в трубку господар. — Негайно на об'єкт! Я незабаром теж буду...

На цілий день тепер, мабуть, гайне Петро Дем'янович. Бо чимось таки викликаний цей дзвінок спозарання?!

Однак те, що чоловік без поквапу пішов у ванну й заходився голитися, дружину трохи приспокоїло. Не став би ж він братися за бритву, якби ситуація на об'єкті склалась справді загрозна.

Те, що він називає об'єктом, якраз і є той Чорний яр, той стоклятий яр, що на нього люди Петра Дем'яновича свого часу повели наступ земснарядами. Не всіх захоплює споруда, яку Зося

Дмитрівна звикла вважати наймонументальнішим творінням свого чоловіка, для декотрих дітище його є просто кабінетною витівкою, непродуманістю, навіть показухою, і за неї, мовляв, майбутнє спитає. А яких зусиль докладалося, щоб «пробити» проект, довести до затвердження та реалізації. Були противники проекту — Гайдамака їх підім'яв, дехто вимагав «народної експертизи», він їх висміяв. Маловірам біля Гайдамаки не було місця, лишав поруч себе тих, хто не вагався. Зося Дмитрівна теж іноді сприяла успіхові справи, при нагоді дарувала кому треба свої заворожливі усмішки... Одне слово, запруду зведено, важке тіло висотної греблі лягло через увесь яр, а в горішню його частину цегельні заводи женуть і женуть пульпу, щоб способом гідронамиву заповнити відтятий сектор яруги, щоб твердь з'явилася на місці колишніх смітників, урвищ з буреломом, з вічною похмурістю хащ, куди ще в допотопні часи князі ходили полювати вовків та вепрів. Після гідронамивних робіт яр, власне, перестане існувати, кручі та провалля зникнуть, а на новоствореній земляній подушці буде з часом розплановано парк — із штучним озером, із стрільбищем, з'являться атракціони, і, як вершина мрії, потягнеться в небо гігантське чортове колесо — зреалізується таким чином давній задум Петра Дем'яновича. На папері легко давалось, а як дійшло до діла, скільки нервів

вимотав цей яр! Мабуть, тільки Зося Дмитрівна й знає, який опір дехто чинить її чоловікові на цьому шляху. Клопіт за клопотом. Чи прорахунки були якісь допущені, чи в недобру хвилину бульдозери взяли за той яр, — може, намив розпочали не під тим знаком зодіаку?

Господар, стрункий, з чаплінськими темними вусиками, у французькій коротенькій пальті, в гарній хутряній шапчині (на одному з артистів опери бачила таку шапочку), готовий до виходу, став на порозі:

— Я поїхав.

Дружина аж задивилась: справді, «біле личко, темний вус...». Не накинула б на нього оком яка — небудь з отих керівних, незаміжніх, що так і полюють на своїх перспективних колег...

— Ти надовго?

— Там видно буде. Можливо, марна тривога, це ж у нас уміють...

Не хвилюйся, люба.

Приязний помах рукою на розвітання, після чого Петро Дем'янович одразу суворішає, і його елегантна постать в яскравім кашне, в нових черевиках «саламандра» зникає за дверима.

Біля під'їзду Гайдамаку вже чекала службова машина. Перш ніж сісти, господар кинув погляд за річку, за острови: обрій там помітно світлішав, в небі великим алмазом блищала вранішня зірка.

Така велика, гостроребра, наче уламок якогось небесного тіла.

— Ми з тобою сьогодні ранні птахи, — вдавано бадьорим голосом мовив Петро Дем'янович, сідаючи поруч із шофером, і звелів: — На об'єкт.

— Як поїдемо?

— Низовою давай...

В дорозі водій, довгов'язий піжон з рудими бакенбардами, спробував був завести мову про вчорашній хокей, але Петро Дем'янович, хоча він теж болільник, цього разу відмахнувся: не до хокею сьогодні. Чорний яр — ось болячка, якою він зараз поглинутий повністю.

З низової дороги об'єкт видно мов на долоні. На схилах гір, поритих донизу яругами, поперек найбільшого урочища, серед бурого природного ландшафту виділяється, мов іноходець, сірого бетонного кольору мур, призначення якого непосвяченому навряд чи й вгадати. Ото він і є, втілений Гайдамачин задум, його «Асуан», як іноді він жартує. Коли вперше погнали сюди спінену пульпу з цегельних заводів, це давало Гайдамаці майже естетичну насолоду. Стояв, дивився, як дно котловану поволі покривається глинистою рідиною, як звершується задумане: відкладається вічне дно! Море відкладає свої нашарування мільйонами літ, а тут все на твоїх очах і з твоєї волі... Ось вони, твої

мезозої!

Гребля — дамба наливалась земснарядами не один рік, роботи у верхів'ях яру ще й зараз ведуться, щоправда, з горем пополам. У тому місці, де з часом мають з'явитися серед парку гойдалки, тир, атракціони та чортове колесо, горожани поки що бачать величезну вирву, лиш почасти заповнений котлован, у якому на сьогодні зібралось, може, сотні тисяч тонн важкої багнистої води, вірніше пульпи, що її женуть сюди із сусідніх цегельень. Потужні насоси мусили б весь час відкачувати зайвину вод, скидати їх у дренажні канали, але ж ці вічні неув'язки з технікою, повсюдна байдужість, нехлюйство... Іноді Гайдамаку просто відчай бере: чи вдасться пробити стіну чиновницького формалізму й крутійства? Тут недовго і в містику вдаритись: може, й справді в недобру мить взявся, змагатися з Чорним яром, може, справді це місце одвіку заляте, яким його вважали старі люди колись?

Гайдамака виріс біля самого яру. В давні літа Чорний яр, звісно, був населений відьмами та відьмаками, всякими щезниками, загадковими красунями — звабницями та схожими на ярмаркових конокрадів місцевими демонами, які в найтемніші купальські ночі справляли в задичавленім яру свої гульбища. Маленький Петрусь у такі ночі, долаючи страх, теж бігав до яру

з ватагою низових хлопчаків, адже всім їм кортіло підглядіти, що ж коїться в самій глибині урвища в пору найстрашнішу — опівнічну, чаклунську... В темряві можна було натрапити на живих світлячків і взяти їх на долоню, під ногами вдавалося іноді почути похропування їжака, хтось міг сполохати птаха нічного, де — не — де старі буреломини світилися своїм трухлявінням так, що й. вепра могли відлякнути, а в кого з хлопців багатша грала фантазія, тому неважко було підглядіти, як шастають у глибині яру кошлаті темні примариська із зеленими очима, створіння, достеменно схожі на марсіан, — чи, може, то й були якраз марсіани, з якими породичались у хащах відьмаки та їхні розпатлані безсмертні подруги?

Так було. А тепер ось, коли ти зробив усе, щоб переінакшити той яр, щоб, порозганявши всіх забобонних щезників, влаштувати на рукотворній тверді культурний майданчик, місце відпочинку трудящих, то хіба ж не прикро переконатись, як навіть близькі люди часом зустрічають твою ініціативу нерозумінням та холодом. Рідний батько не сприймає твоєї споруди, це ж факт! Вийшовши на пенсію, батько понудьгував трохи вдома, а потім знову попросився сторожувати в депо, живе, як і раніш, у своєму старосвітському будиночку, що приліпився на косогорі над яром, потроху теслярує вдома. Петро Дем'янович, як і годиться синові, час

від часу провідує старого, але при зустрічах щораз виникає прикра для обох полеміка, щораз мусиш захищати від нападок свою греблю, що лягла між вами, ніби смуга відчуження... Якось батько в присутності родичів розповів під час вечері, що мати, буди вже тяжко хворою, коли цілі дні їй, обмощеній подушками, доводилось лежати на веранді, першою помітила, що після того, як Чорний яр було перегороджено, як отой самий синів «Асуан» затулив клапоть неба на горі, сонце для низових людей стало заходити на якусь часину раніше, отже, світлового дня поменшилося для них і для твоєї мами теж! І хоч навряд чи хотіла вона своєю кволою скаргою дорікнути синові, але з батькових уст це подавалось саме як докір, як гріх тяжкий, непростенний... Глибоко вражений почутим, з тягарем провини на душі, Петро Дем'янович вирішив сам, з хронометром у руці, перевірити скаргу покійної матері, і виявилось, що вона казала правду, сонце після зведення споруди стало зникати в кінці яру справді на якісь секунди раніше звичайного, і хоча йшлося про втрату світла мізерну, про якісь там миттєвості, але ж факт залишався фактом... Тільки чи достатня це підстава, тату, щоб вам, при сторонніх, та ще й з посиленням на дорогу нашу матусю, нападати на те найвартісніше, що ваш син у житті воздвиг? Припустимо, батько не може змиритися з втратою

якихось там секунд світлового дня, з втратою такого звичного для себе краєвиду, але ж і сестра Поліна Дем'янівна, шкільна вчителька, з ним заодно, щоправда, це в її душі, щораз у сутичках із старосвітчиною вона опиняється по той бік барикад!..

— Енергію твою визнаю, Петре, — казала нещодавно, — але як ти міг знехтувати думку всіх тих, хто під яром живе? Кому над головою мільйони тонн багнюки нависло? А майбутнє твоє чортове колесо — для кого воно?

— Для людей!

— Для яких?

— Для реально існуючих.

— Якби ж то ради реальних... Іноді здається, брате, ніби ти більше про якихось людей абстрактних піклуєшся... І за абстракціями нас, живих, не бачиш!..

Ось такі речі доводиться вислуховувати. І від кого? Від найближчої рідні!..

Більше того, сестра вважає, що він, котрий виріс на схилах Чорного яру, почав цуратися свого, не шанує рідні місця, за суєтою, за безліччю засідань перестав чути мову своєї слобідки, так само як і мову тих дзюркотливих джерелець, які в пору дитинства лагідно гомоніли по дну урочища, ллючись їм, дітям низовим, понад'ярським, просто в самісінькі душі, в їх чистоту...

Одначе годі! Ніхто не сміє докоряти йому, що він щось забув, від чогось відцурався, зачерствів, забюрократився. Звісно, іншими справами живеш, але хіба ж не озивається час від часу в тобі й те далеке, навік промайнуле? Були ж бо й купальські ночі з радісними, буйними їх вогнями, з хлоп'ячим гасанням допізна у темних чорноярських хащах, був і перший поцілунок, що так опік тебе, хлопчака, тоді на самому дні яруги біля струмочка... Давно немає того струмка. Ще за попередніх господарів міста горловину джерела вовною було забито, щоб не заболочувало нижню вулицю та не підтоплювало трамвайне депо. Джерелець нема, а в душі ж то вони zostались? Та тільки не той зараз час, щоб жити джерельцями, розводити лірику, тішитись відшумілим... Он собор височить на горі, сама граціозність, увесь ніби зітканий із повітря та вранішнього світла, і, звичайно, поруч із ним твоя сіра, перекинута через яр споруда помітно програє, однаке і в ній можна віднайти прикмети сучасності, могутнє щось, ентеерівське, надто ж коли дивитись неупереджено. Дружина вважає, що оригінальне його творіння рано чи пізно оцінять, — живуть же в пам'яті людській, скажімо, висячі сади Семіраміди? Звичайно, це жарт, але з погляду інженерного таки ж чогось варта могутня ця гать, яка, згідно твого задуму, рішуче перетнула всю горловину Чорного яру. Прикро, ясна річ, що не все складається так, як

увялялося на папері. Безліч виявилось непередбачених речей, неув'язок, службових чвар, а то й просто чийогось недбальства, і, як наслідок... А втім, оця твоя запруда, що має підпирати ціле озеро на горі, вона ще посміється з багатьох маловірів та скептиків! Ще переконаються, що зведено споруду не на день — на віки.

Тільки ж як у нас все з боєм дається! Демагоги не перевелись, кожному рота не затулиш. Батьків товариш, майстер із трамвайного депо на прізвище Скаун, на кожному виконкомі порушує «проблему Чорного яру», так це він іменує. Щоправда, учасники засідань звикли вже до цього деповського Ціцерона. Варто лише Скакунові підняти руку для слова, одразу пожвавлення в залі. Декотрі задалегідь втягують голови в плечі, інші ж, навпаки, смакують:

— Ну, цей дасть жару...

І треба визнати, що в нього іноді таки з перцем виходить! Вишукує якісь давновіджилі словечка, одного разу, звертаючись до Гайдамаки, навіть біблійне оте «возмездіє» приплів, викликавши веселий шумок у залі. Якби воля Петра Дем'яновича, ставив би таких балакунів на місце. Інші хоч обережненько, з вихилясами, з натяками, а цей чеше навпростець, на ранги не зважає. Той у нього «забудьків наївся», інший надто «роздобутливий для себе», а та язиката за паперами

та манікюрами «далі свого носа не бачить»... Уже й регламент вичерпано, а Скакун усе ще воду в ступі товктиме, і найв'їдливіше — про Чорний яр: чому не винесено було проект на обговорення самих городян, та й взагалі чи потрібна комусь та витівка, а позаяк уже сталося, то куди технагляд дивиться, бо йому, старому перестраховщикові, бачите, палі, що їх загнано в тіло греблі, здаються не зовсім якісними... Типовий критикан, а доводиться терпіти, вислуховувати, не перебиваючи, доки він свою словесну пульпу жене... Одне слово, Гайдамака з тих, кому життя не шкодує прикростей. Сто років жди, поки похвалять, хоча працюєш, як робот. Бо це місто. Самих підземних комунікацій та дренажних систем стільки, що будь — коли жди авралів. А якщо вже бути до кінця відвертим, то він навіть полюбляє ці аврали, неспокій служби, постійну напруженість нервів своїх і людських. Зрештою, такі стреси не дають цвіллю припасти. Епоха вимагає працювати в три сили, життя підганяє, диктує свій темп. Добре, що хоч дружина це розуміє. Після тієї новорічної аварії три доби вдома не ночував, а коли повернувся, забейканий до вух, вона аж зойкнула в захваті:

О, мій герой!.. Змарнів, схуд, а ніби аж помолодшав! Згадавши її тодішню розхвильованість, Петро Дем'янович мимовільно потамував усмішку, не хотілось, щоб її помітив

водій.

Перед світлофором довелось перечікувати, доки проповзе трамвай. Вагони трамвая скреготіли по рейках повільно, і на дверях одного з них Гайдамака загледів свого найупертішого опонента, того самого Скакуна в шапці вухатій, з авоською в руці. Обличчя баб'яче, очі сльозяться, одначе Гайдамаку з відстані впізнав. Не втримавши й тут язика, докинув під скрегіт трамвая:

— До гатки своєї, Петре? Воду носити решетом?

Так і шпигонуло Петра Дем'яновича ранкове його вітаннечко, особливо дошкульним було оте нісенітне «воду решетом»... От публіка, ніби не для них розбиваєшся, ніби справді — для якихось абстрактних людей.

Наче й дрібниця, однак після цього мимохідь кинутого «воду решетом» Петро Дем'янович завважив раптом у собі ознаки неспокою, відчув залеглу в душі тривожність. Треба ж тобі такої заявочки на повен голос: «воду решетом»... Безглуздий допотопний вислів, по суті, нісенітниця, а от заспокоїтися не можеш... Власне, Гайдамака й до цього іноді почував, як черв'як сумніву ні — ні та й заворушиться глибоко десь, аж там, у надрах підсвідомості: а чи не змарновано зусиль? Чи була в цій споруді крайня потреба? Ніхто, навіть дружина, не здогадується, що бувають хвилини, коли він,

прокинувшись уночі, потайки береться зважувати всі «за» і «проти»... То що ж, краще взагалі б не чіпати Чорного яру? Хай би й далі його перетворювали в смітничище, у звалище. Колись і собору ж на горі не було, але в якомусь там столітті з'явився, одразу змінивши весь краєвид. А зараз хіба зупинився плин часу? Хіба не ставить перед людиною свої вимоги прогрес? Рано чи пізно бульдозер однаково добрався б і до твого Чорного яру. Звичайно, ти виріс тут, дух околиці ще й зараз не зовсім вивіявся з душі. То, може, тим значнішою слід вважати перемогу над самим собою? Що зумів переступити через особисте, подолав сантименти, знайшов у собі сили приборкати голос власного яружного дитинства? Ну а, припустимо, ти на якомусь би етапі раптом і завагався, то хіба це змінило б хід подій? Споруда дедалі менше залежить від тебе, від твоєї волі, з певного часу вона, власне, існує мовби сама по собі. Адже стільки вже задіяно (слово ж яке!) людей і механізмів, стільки вгачено коштів... Нема назад вороття. І все ж — чому сумніви не покидають? Десь читав, як фантастичні чудиська — роботи, збунтувавшись, виходять з — під контролю людини, — не опинитись би й тобі в такій ситуації. Дивись, щоб власне творіння та не викинуло тебе з сідла...

Що й казати, нелегко доводиться, але кому тепер легко?

Життя постійно в'яже свої гордієві вузли, не встигаєш розрубувати. На чистому місці раптом виникає щось непередбачене, вносить свої корективи, та ще які! Ось і помпи потрібні потужніші б, а їх катма, і дренажна система виявилась не досить надійною, та ще й технагляд чіпляється, встигай лише давати пояснення. Петро Дем'янович раптом ловить себе на думці, що добре було б, якби на об'єкті цього разу взагалі обійшлися без нього, — вперше майнуло бажання уникнути зустрічі зі своїм «Асуаном». Але водій жене, і світлофори як на те скрізь без затримки дають зелене світло... А який ранок буде чудовий! І в таку свіжу березневу рань, коли лід на річці, здірчавівши, вже лунко й весело потріскує, а на островах майже по — весняному червоніють краснотали, маєш стрімголов мчатись туди, де ждуть тебе самі прикροщі, службові клопоти, де знов розплутуватимеш конфлікти, даватимеш комусь нагінки, знову і знов миритимеш своїх комунальників у їхніх безкінечних чварах із цегельними заводами. Ну й випала ж тобі, Петре, життєва стезя!

Минувши присадкувату, круглу, як пантеон, споруду трамвайного депо, куди ще малим йому доводилось бігати зустрічати батька після зміни, Петро Дем'янович відчув на душі знайоме потепління, бо ж не сторонній, бо ж і для нього

трудоий стаж починався звідси. Водієві звелів зупинитись біля газетного кіоска на стародавній площі, забрукованій не за його пам'яті, — скільки Петро Дем'янович себе пам'ятає, брук тут уже був. Звідси, з цього місця, вигляд на його споруду відкривався найбільш вирашаний. Щоправда, над місцевістю панували все ті ж золототерхі ансамблі на горі, що легко зависли в небі серед вранішніх хмаринок, поруч них різонула зір так звана «тумба», похмура бетонна споруда епохи захоплення кубізмом, а ледь праворуч від неї каньйоном потягнувся, звужуючись вгору, і самий Чорний яр, що тепер був там, біля своїх витоків, мовби заткнутий сірим щитом величезної дамби — запруди. То ж таки щит! Хай відтяв скибку неба для тих, хто внизу, але з часом його оцінять, бо позначиться він на всьому благоустрої, надто ж коли над висотною запрудою зазеленіє парк, твої майбутні сади Семіраміди. Об'єкт уже не спить, навіть звідси, знизу, видно зовсім мурашині постаті людей, що вештаються по дамбі; однак сама їхня присутність там приносить Петрові Дем'яновичу внутрішнє заспокоєння: якщо народ на місці, то, вважай, нічого загрозливого. Десь весняні води просочуються в тілі греблі, сльозиться трохи, але ж таке було й торік напровесні, і нічого, обійшлося...

Дихалось легко, березнево. До кіоска під'їхав коляскою інвалід з пошрамованим обличчям, він,

мабуть, не впізнав товариша Гайдамаку чи й зовсім не знав його в обличчя, прийняв, можливо, за котрогось із ранніх туристів — вони деколи з'являються тут поодинці й натовпами, щоб із нижнього міста милуватись архітектурними ансамблями на горі, ловити на плівку їхню незрівнянну красу.

— Отож він і є, Чорний яр, — сказав інвалід, вважаючи, певне, що Петру Дем'яновичу потрібне пояснення. — Колись гади фашистські людей там розстрілювали...

— Я знаю, — кинув досадливо у відповідь Гайдамака. Кому — кому, а йому не треба пояснювати: трагедію часів окупації, пов'язану з Чорним яром, він знав досконально, хоча сам під час тих подій ще був хлопчиськом.

— Які жахи там коїлись, а тепер...

— Що «тепер»? — суворо вихопилось у Гайдамаки.

— Показуха! — випалив інвалід. — Отаких розмірів грязевідстійник прилаштувати нам над головою. — Запаливши сигарету, він ще раз спідлоба глипнув у бік Чорного яру й дражливим тоном додав: — Там зараз мільйони тонн ґрунту набрякають весняними водами, чи це хто — небудь до уваги бере?

Взявши в кіоскера вранішню газету, Гайдамака сердито звелів водієві:

— На Яружну!

Авто рвонулося з місця.

Вуличка Яружна хоч і тупикова, хоч і не веде нікуди, крім яру, однак Гайдамаці вона наймиліша, бо це ж і є вона, вуличка його дитинства. Кривуляста, ще й досі не забрукована (ніяк руки не доходять), вона круто тягнеться в ущелину яру, поміж дерев'яними, почорнілими від часу будиночками, поміж затишними двориками робітничого передмістя, де здавна селились трамвайники, залізничники, рибалки та інший трудовий люд. Патріархальні ці будиночки з різьбленими ганками, з тиснявою ветхих сарайчиків та цегляних льохів серед вишневих дерев, з потемнілими голубниками, де не знати чи й були ще голуби, — все це ніби тільки й ждало в покорі, що ось прийдуть, оцінять, знесуть, переселивши господарів в інші місця, в оті зарічанські, вирослі на наживних пісках мікрорайони.

Крім Петра Дем'яновича, небагатьом було відомо, що до того воно якраз і йдеться, так само як не всім випало знати історію цієї Яружної, де в тихих будиночках за царату влаштовувались явки революціонерів, а в одному з підвалів існувала навіть підпільна друкарня, — ці перекази ще в дитинстві чув від старших малий Гайдамака, і вони щораз виповнювали його душу почуттям гордоців. Що не кажіть, а приємно усвідомлювати себе

законною галузкою цієї розлеглої понад яром робітничої слобідки, яка тут всі бурі перебула, на всіх стужах не розгубила теплінь людського затишку. Власне, це єдине місце на світі, куди Петра Гайдамаку час від часу тягнуло. Надто ж манило його сюди, доки мати була жива, бо тільки тут після всіх перевантаг та стресів міг він почути слово справжнього співчуття, бо тільки тут було називано його, дорослого, іменням зменшеним, пестливим, дарувалось йому слово безмежної ласки, за яку ніколи не вимагалось відплати. Невже й матері гірко було бачити, як змінювався яр, невже і їй не до душі було, коли ота стіна впоперек яру стала рости, аж поки й небо затулила? Але хто міг, проектуючи, передбачити таку дрібницю, врахувати, що споруда позначиться навіть на освітленні низової слобідки, відбере в неї якийсь там жмуток призахідних променів? Ні, краще не думати про це...

Петро Дем'янович мав намір, доїхавши до батькового подвір'я, лишити внизу свою «Волгу», а далі йти стежкою, що поп'ялась по горбах, — це був узвичаєний його персональний маршрут, яким він не раз користався, добираючись по знайомих крутизнах до своєї споруди. Однак сьогодні склалось по — іншому. Навстріч йому згори, всіма рівчачками Яружної, гуркотіла вода. Всюди було слизько й багнисто, раз у раз колеса «Волги»

буксували, а потім і зовсім довелось зупинитись, бо вузьку вуличку наглухо перегородила червона пожежна машина; далі за цією стирчала ще й друга, така ж яскраво — червона, величезна, і всюди тяглися шланги в узбічні двори, — один із шлангів крізь вишняки погадючився аж до батька в двір... «Пожежа?» — найперше подумалось Гайдамаці, однак ніщо ніде не горіло.

Начальник пожежної команди, літній чоловік з сірим обличчям, з мішками під очима, виявився знайомим Петру Дем'яновичу, ситуація, яку він окреслив, поставала просто нікудишньою. Ще з учора були сигнали. Затоплює людям підвали, погребі, в декотрих уже і в хатах підлоги позаливало, відкачують безперервно, а вода, наче з — під землі, знову підступа... Пожежник скрушно розводив руками:

— Не розуміємо: звідки?

— Нічого дивного, — нахмурився Петро Дем'янович і, намагаючись не виявляти збентеженості, заспокійливо додав: — Весняні води, це ж ясно...

— Якбитітьківесняні,—
буловисловленосумнів десь із — за машини.

Петро Дем'янович мимоволі здригнувся: а якщо справді не тільки весняні? Якщо й т і, горішні, якимось чином проникають аж сюди із твого грандіозного відстійника?

Здавалось, все ж було передбачено. Яругу перегороджують товстою дамбою — греблею. Потім женуть пульпу, створюють подушку, зайвину вод скидають у дренажні канали... Мул, глина швидко тужавіють, влягаються, і далі все йде чин чином... Так думалось. «Однак розхвалювана проектантами подушка Чорного яру, чи достатньо вона надійна? — вперше майнула тривожна думка. — Чи не занадто набрякла водами, тими, що від цегельні, та ще й весняними на додачу?...»

Треба мерщій нагору, до греблі: що там відбувається? До батька на подвір'я не зайшов — старому зараз не до тебе, так само, як і тобі не до нього. Похмурий, обвішаний вінками цибулі, в чоботях рибальських з халявами вище колін, батько саме виносив із льоху збіжжя. На синове привітання він ледве кивнув через паркан і демонстративно став розвішувати цибулю на стовпах голубника, робив це, мов перед повинню, хоч повинь сюди ніколи ж не сягала.

— Що за переселення, тату? — швидко минаючи подвір'я, псевдобадьоро кинув батькові Гайдамака. — Не лякайте людей хоч ви...

— Не я лякаю — вода, — випростався старий. — Сьогодні льохи

заливає, а завтра... Це ж вода!

Прикро, геть нікудишньо стало на душі, коли Петро Дем'янович підіймався крутим узвозом, який

незабаром перейшов у ще крутішу стежку. Ковзаючись та хапаючись за кущі, він все ж крок за кроком дерся нагору, у бік споруди. Тутешнє підгір'я так і зосталось необжитим, тільки на лисих пагорбах праворуч яру біліє невисокими корпусами лікарня, заклад, заснований ще в дореволюційні часи. Петру Дем'яновичу тут кожен пагорб, кожне узвишшя й тераса здавна знайомі, на одному згірочку, де колись хлопчашня любила грати у волейбол, видно чималий натовп людей із лікарні, як завжди незвичні для ока у своїх сірих халатах, вони, жваво жестикулюючи, щось обмірковують, неспокійно вказуючи руками нагору, в бік навислої над яром споруди. «Чого вони там мітингують?» — несхвально подумав Петро Дем'янович, забираючись по косогору дедалі вище. Мимохідь згадалося, як однолітки його — хлопчаки з селища — колись дружили з людьми із лікарні, охоче навідували їх під час прогулянок, виконували різні доручення для тих нещасних. Петрик тоді теж був сповнений до хворих щирого співчуття, його вражало, що очі в тих людей завжди сумні — сумні...

В міру того, як Петро Дем'янович хай поволі, та все ж наближався крутизною до своєї споруди, вона мовби росла, насувалась навстріч, і з'являлась у ній якась можуть, навіть величавість. «Ні, таки недаром ми цей город городили», — думалося

йому, коли, йдучи, він поглядав угору на своє творіння. Заглушуючи тривожність, душі його торкалося почуття переможницьке, честолюбне. Хай переінакшено рельєф, але ж на все заріччя видно, чим ти займавсь. Хоч би що там казали, а є в цій хмаровидній споруді сила й розмах, цього в неї не відбереш...

Стежка ніби й знайома, а виявилась примхливою, щойно підіймалася схилом, а тепер потягло її вниз, у заглибину яру, де звалено купи поржавілих бляшанок, битих пляшок та різного дрантя із синтетики, — його, видно, й вогонь не бере; далі стежка знову круто подерлася по відтанулій глині вгору, йти стало зовсім ковзко; іноді, щоб не посунутись униз на своїх імпорتنих з каучуковою підошвою, він чіпко хапається за криві стовбури дерев, що, задичавілі, стирчать де — не — де по схилу, далеко оголившись міцним корінням і мовби з останніх сил тримаючи ним від зсуву цей глинистий, набряклий водами ґрунт. В одному місці неподалік стежки робить на галявинці свою вранішню гімнастику лисий, жилавий, у спортивнім костюмі відставник Перегуда, давній знайомий Петра Дем'яновича; після присідань гімнаст підходить до наближчого дерева і ще й біля нього виконує кілька силових вправ, з натугою відштовхуючи від себе облуплений, дуплуватий стовбур, ніби хоче його зрушити з місця.

— Обіймімо дерева! — замість привітання прокричав він до Гайдамаки девізом індійських йогів.

— Обіймімо, — без ентузіазму відгукнувся на цей жарт Гайдамака, а відставник тим часом знову й знову відштовхував від себе обома руками старезне вперте дерево.

Уже зовсім розвиднилось, на спорудах горішнього міста сонце заграло першим промінням. Петро Дем'янович, вгрітий ходьбою, обернувся. Сонце сходило за островами, владно виринали серед верболозів, вразивши Гайдамаку своєю величчю, якоюсь урочистою значущістю цих хвилин. Лик сонця, дивна річ, щораз нагадував йому матір, кругловида, навіть і серед горя усміхнену, що для нього була втіленням доброти, і ласки, і всього найкращого на світі. Досі не може пробачити собі, що, незважаючи на хворобу матері, він тоді відправився, за наполяганням Зосі, у свій середземноморський круїз. Коли мама згасала тут, з дня на день ждучи його повернення, до останнього виглядала, щоб ще раз побачитись, він у цей час, нічого не підозрюючи, розгулював з фотоапаратом по руїнах Геркуланума та Помпеї, споглядав рештки городищ, де колись буяло життя, а потім умить все зникло раптово, кінецьсвітньо. Гайдамака тоді намагався уявити сум'яття античних людей, що опинились у самому епіцентрі катастрофи, всі вони,

як пізніше наука виявила, задихнулись під хмарою вулканічного попелу...

Внизу, по самому дну Чорного яру й далі, видно було величезні купи сміття, що до нього й санінспекція, певне, дороги не знає. Петро Дем'янович взяв це собі до уваги. Деручись вище, він час від часу міряв очима відстань: чи багато ще йти? Недоврахував, що такою ковзкою буде відтанула стежка. Одначе споруда все ж потроху наближається, ніби розбухає розмірами, заступаючи півнеба отими своїми водоспадами, які нещодавно тільки сльозились, а зараз брудними патьоками, виблискуючи проти сонця, всюди по тілу греблі так тривожно течуть і течуть. З'явилось зараз у споруді щось недобре, щось геть зловісне вчувалося у цьому її нависанні, і холодом війнуло від того, що запруда, наближаючись, мовби й справді розбухала, побільшувалась перед ним своєю тупою, важезною, геологічних масштабів масою. Ніби вперше розглядаючи її, він відчув раптом хлоп'яцьке зухвале бажання погрозити їй кулаком, уявивши себе на мить тим сміливцем, що стояв колись у місті на Неві перед Мідним вершником і погрожував йому: «Ужо тебе!..» Не боюся, мовляв, тебе, відьмо, хоч яка ти є сила й можуть...

Десь унизу пронизливо й незрозуміло зойкнула сирена. Пожежна, чи що? Здивований, він рвучко озирнувся в той бік, до низових людей, і тієї

ж миті над головою в нього все стряснулось від гуркоту надприродного, від катаклізму такого сильного, що він навіть не був страшним. Глянувши вгору, Гайдамака встиг вхопити зором, як споруда його, ніби на уповільненій кінострічці, поволі осідає, розповзається, і ось уже чорний водоспад, Ніагара грязюки, мулу, пульпи й каміння з сатанинським гуркотом нестримно ринула вниз!

Все втратило глузд. Все було неправдоподібним. Чорні розлючені леви з ревінням летіли йому навстріч!

Страх, проте, не завладував ним. У нестямі гніву він навіть рвонувся вперед, розкинувши руки, насупроти тій чорній Ніагарі, яка, здавалось йому, не посміє його зачепити. Зусиллям волі він ніби ще сподівався зупинити, відвернути її. Але багнюка з верхів'їв летіла ракетно, котила потопом, трощила все на своєму шляху. Гайдамака почув нелюдські крики, зойки лікарняних людей на горбах, ще встигло око вхопити, як відставник кинувся, волаючи не своїм голосом, до дерева і не по літах швидко, з мавпячою спритністю подерся між гілляками вгору...

А сам Гайдамака, очманілий, почувуючи себе вже мовби поза життям, хотів зараз одного: чуда, яке миттєво б заступило, перетяло б ревучій, темній тій силі шлях. «Сам зводив, з твоєї волі виникло... Оце тобі й возмездіє!» Щось подібне плуталось

йому хаотично, обривками думок у голові, а страх здолав його аж тоді, коли неподалік зблиснуло, вибухом стряснуло повітря і племінь стовпом вдарив угору — зрозумів: знесло газову підстанцію, вирвався газ, спалахнув. Рев, гуркіт, блискавки електричних розрядів, дерева падають і з вивернутим корінням летять просто на нього...

— Тікай! Змете! — верескнуло людське десь із пагорбів.

Ошелешений, він з гнівом, з палаючим почуттям сорому кинувся тікати косогором кудись униз, де ще якісь люди волають, біжать, падають і, звівшись, знову біжать...

Сатанинська гуркотнява наздоганяє, вал каламуті, схожий на вулканічну масу, летить дном яру нестримним потоком, жене паліччя, ящики, консервні банки, драні каністри, Гайдамаку, коли він на мить озирнувся, вдарило в обличчя льодяною грязюкою, він аж захлинувся, — збитий з ніг, летів кудись, а хутрянку його шапку вже закрутило на чорторіях. Підхоплений важкою водою, Гайдамака обома руками вчепірівся в корчوماку, вона, по — оленячому рогата, перекрутившись, разом із ним занурилась у каламуті, у льодяний вал, потім, випірнувши, підняла і його з собою, виштовхнула, оглушеного, на поверхню, мовби тільки для того, щоб Гайдамака ще раз глянув на цей білий світ.

Дерево кидало в бурунах сюди й туди, вгору

— вниз, але потерпілець, борсаючись, тримався за коріння з цупкістю потопаючого, ще й зараз не до кінця усвідомлюючи, що сталося, яка сила несе й шпурляє його серед цього клекоту вируючої грязюки. А в ті миттєвості, коли опинявся на поверхні, встигав крізь ревище вловити пронизливі людські гвалти на горбах, в яких йому вчувалося щось рятівне. Летюча холодна багнюка мчить його серед цих гвалтів та криків, мутна, важка вода, збунтована пульпа несамовито шпурляє Гайдамаку кудись униз, кидає, мов тріску, поміж строщених парканів, хвірток, поміж ліхтарних стовпів з ошматтям дроту, наближення яких він зараз чомусь найбільше боявся. Металевою бочкою стусонуло його в плече, уламком паркану вдарило в друге, ще чимось оглушило, аж потьмарилось у вічу, і вже світ для нього зник, світ не повертався...

Довго ще житимуть у цім передмісті перекази, чутимуть їх діти, що зараз іще й не народжені, йтиметься ніби про щось ірреальне, дійматимуть душі дітей моторошні оповіді про те, як мільйони тонн багнюки крізь розвалену греблю ринулися згори вниз, все змітаючи на своєму шляху, бо швидкість грязепаду була страшна, снарядна... Буде розповідано, як мужньо рятували потерпілих команди військових, як вертольотами знімали людей із дахів, а проте жертв не вдалось уникнути, замулені, перекинуті трамваї лежали обіч колій,

повні пасажирів, що захлинулись під багатометровим валом грязепаду, доводилось відкопувати їх екскаваторами. Розповідались не легенди, а дивовижна в своїй неймовірності правда, коли навіть хворі з лікарні, що на горбах, кинулись були до Чорного яру рятувати людей, як з очима, повними жаху, виносили вони на пагорби малечу із дитсадка, кутаючи дітей у свої шорсткі лікарняні халати, пригортаючи до грудей тих на смерть переляканих найменших низових людей.

...Коли, врятований хворими, Петро Дем'янович прокліпнувся, лежачи горілиць на пагорбі, перше, про що подумалось, було: «Навіщо я опритомнів, ожив? Навіщо вони врятували мене? Хворі з лікарні рятують здорових людей! Ні, це вже, мабуть, кінецьсвіття...»

Вони, його рятувальники, з божевільними від жаху очима стояли над ним в мокрих, забрюханих халатах, були ще вкрай збуджені всі, поглядами нестерпно гострими стежили за цим незнайомцем, вихопленим з потоку, дивуючись, певне, тому, що він оживає; декотрі, нахилившись, зблизька вдивлялися в нього, навряд чи й вірячи в його воскресіння. Котрийсь з безмежною осмутністю в очах запитав:

— Суду боїшся?

Ні, він не боїться суду. Найстрашніше вже сталося. Хотів зробити добро, а зробив таке зло.

Хоча йому й зараз ще не до кінця віриться, що все це відбувалося в реальності, а не вві сні відбувалося з ним і що це його перевертом несло в потоці багнюки в якісь безвісті, де він гинув... Але за що йому така покара, оте саме «возмездіє»? Де батько? Чи врятуватися встиг? Десь поруч, ніби крізь товщу пульпи, долинають сердиті голоси про технічне дилетантство проекту, про вольові рішення, хтось оповіщає про перекинутий трамвайний вагон біля депо, про пасажирів, що багнюкою у вагоні захлинулись усі до одного... Маячня? О, якби він міг зараз поринути у світ маячні!

Скільки ж часу минуло? Мить чи вічність? Однак ще був ранок, небо по — весняному ясніло над ним, а нижче... Сіризна якась незнайома, пустельна вдарила в очі. Садків нема, вуличка зникла, будиночки зобіч яру позносило, зчесало, у лічені хвилини ураганом води змело. Вся твоя країна дитинства лежить безмовна, посіріла, мов та Помпея, під нашаруванням свіжого мулу, під вагою притихлої, уже незрушної грязюки, яка щойно ревма ревіла цим Чорним яром.

Спробував поворухнутись, і тупий біль в усьому побитому тілі нагадав йому, що він живий.

— Боїшся суду? — знову спитав, нахилившись над Гайдамакою, ще один, змучений, рудобородий, спитав зі щирим співчуттям у голосі. І всі вони, мов на щось неземне, нетутешнє,

дивились на потерпілого очима гострими й без міри сумними.

Вийшлий із небуття, він перевів погляд на горішне місто, на його ансамблі. Там усе стояло на місці, крім його споруди: у верхів'ях яру, де була стіна запруди, світилось небо. Світилося крізь проломину ясно — блакитне, ніби з дитинства, ніби вдруге подароване матір'ю.

1985

Кресафт

Новела

На польовому току, де ворохи зерна поналивані, сказали Кухаренкові, що його викликають у район. Важко стояв серед току, вуса висіли аж до землі, такий був похнюплений. Легкова в ремонті, міг би взяти одну з вантажних, що возили зерно на елеватор, але соромно брати вантажну для такої поїздки. Під рукою була бригадирова однокінна бідарка — нею й поїхав.

Понад колючою посадкою їде. Білий полудень навкруги, сорока скаче по верхах і весь час крикливо скрекоче до Кухаренка, мовби хоче